

О. В. МАРТИНЮК

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОГРЕСИВНИХ ІДЕЙ ДОСВІДУ США З ПІДГОТОВКИ
МАГІСТРІВ ТЕХНІЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ
УКРАЇНИ**

Проаналізовано системи професійної підготовки перекладачів в Україні та США. Розкрито зміст поняття «технічний переклад». Визначено чинники впливу на ефективність організації навчального процесу при підготовці технічних перекладачів. Висвітлено особливості організації навчання магістрів технічного перекладу у вищих навчальних закладах США. Виокремлено прогресивні ідеї американського досвіду з професійної підготовки технічних перекладачів за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр» та обґрунтовано напрями їх реалізації у системі вищої освіти України.

Ключові слова: професійна освіта, технічний переклад, магістр.

Е. В. МАРТЫНЮК

**РЕАЛИЗАЦИЯ ПРОГРЕССИВНЫХ ИДЕЙ ОПЫТА США В ПОДГОТОВКЕ
МАГИСТРОВ ТЕХНИЧЕСКОГО ПЕРЕВОДА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ
ПРОСТРАНСТВЕ УКРАИНЫ**

Проанализированы системы профессиональной подготовки переводчиков в Украине и США. Раскрыто содержание понятия «технический перевод». Определены факторы, влияющие на эффективность учебного процесса при подготовке технических переводчиков. Освещены некоторые особенности организации образования магистров технического перевода в высших учебных заведениях США. Выделены прогрессивные идеи американского опыта профессиональной подготовки технических переводчиков в рамках образовательно-квалификационного уровня «магистр» и обоснованы направления их реализации в системе высшего образования Украины.

Ключевые слова: профессиональное образование, технический переводчик, магистр.

O. V. MARTYNYUK

**IMPLEMENTING THE PROGRESSIVE IDEAS OF THE AMERICAN
EXPERIENCE OF TECHNICAL TRANSLATION TRAINING ON MASTER'S
DEGREE LEVEL INTO THE UKRAINIAN EDUCATIONAL ENVIRONMENT**

The systems of the professional translation training in Ukraine and the USA are analyzed. The term "technical translation" is defined. The factors influencing the effectiveness of the educational process organization in technical translator training are identified. The peculiarities of the Master's degree in technical translation training programs in the higher educational establishments of the USA are highlighted. The progressive ideas of the American experience in technical translators' professional training on the Master's degree level are singled out. The directions of their introduction into the Ukrainian educational environment are suggested.

Key words: professional education (training), technical translator, Master's degree.

В умовах інформаційного вибуху, глобалізації суспільно-політичних та соціально-економічних процесів, якими символізується початок нового тисячоліття, система вищої освіти України потребує постійного вдосконалення, оскільки вона має відповідати сучасному рівню розвитку суспільних відносин.

Реформування вищої освіти, перехід до динамічної ступеневої підготовки фахівців, запровадження двоциклової підготовки (бакалаврат, магістратура) та застосування в навчальному процесі сучасних інноваційних технологій потребують модернізації теоретико-методичних засад вищої освіти, її структурно-організаційної перебудови. Професійна підготовка перекладачів за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр» як одна із складових освітньо-професійної системи нашої країни не має залишатись осторонь процесів оновлення змісту та форм організації навчання, розробки нових методик професійної підготовки фахівців.

Вивчення реального стану професійної підготовки перекладачів в Україні дало змогу виявити поряд з позитивними зрушеннями окремі суперечності, зокрема: між вимогами інформаційно-технологічного суспільства й застарілим змістом, традиційними формами і технологіями професійної підготовки магістрів; між ринковою потребою у висококваліфікованих спеціалізованих перекладачах та реальним станом їх готовності до виконання професійних функцій; між зростаючим обсягом науково-практичної інформації у перекладацькій сфері і можливостями її засвоєння; між необхідністю функціонування стандартів професійної підготовки перекладачів та браком чітких критеріїв для їх розробки і впровадження відповідно до світових стандартів.

Одними з етапів процесу формування цілісної та ефективної концепції підготовки магістрів перекладу в Україні, на нашу думку, має бути критичний аналіз та раціональне запозичення позитивних елементів зарубіжного досвіду.

Як свідчать результати нашого наукового пошуку, проблематика професійної підготовки перекладачів у вищих навчальних закладах України та світу є актуальною для вітчизняних та зарубіжних дослідників. Історія розвитку та сучасні тенденції професійної освіти перекладачів у світовому контексті відображені у працях К. Гарашука, О. Панасьєва, Е. Піма, О. Семенця. Педагогічні умови формування та складові професійної компетенції перекладача розглядаються Л. Бархударовим, В. Комісаровим, Л. Латишевим, Р. Міньяром-Белоручевим, Г. Мірамом, С. Ніколасвою, Ю. Пассовим, З. Підручною, Я. Рецкером, Н. Соболю, Л. Тарховою, А. Федоровим, І. Халєєвою, О. Чередниченком, Ю. Хольц-Мянттярі. Окремі аспекти проблем організації професійної підготовки перекладачів у вищих навчальних закладах України та США частково досліджені Є. Беседіною, К. Клауді, О. Ковязіною, А. Козак, В. Радчуком, Б. Рубрехтом, Р. Тінслеем. Застосування інтерактивних технологій у навчанні перекладачів є одним із пріоритетів досліджень Т. Гуменникової, Н. Іваницької, К. Карпова, Л. Карташової, С. Коломійця, В. Терехової, А. Янковця. На необхідності включення елементів галузевої спеціалізації в систему професійної освіти перекладачів наголошують Н. Гавриленко, В. Карабан, А. Козак, С. Коломієць, Р. Крісс, Е. Пім, Л. Черноватий. Організаційно-методичні аспекти навчання фахівців з технічного перекладу висвітлюються М. Габром, Д. Джайлом, П. Зуктанкар, В. Карабаном, П. Кастбергом, Р. Кріссом, С. Пановим, Е. Хеннесі, М. Чех та ін.

Незважаючи на низку досліджень вищезазначених авторів, проблема реалізації прогресивних ідей досвіду США щодо професійної підготовки магістрів перекладу вузькопрофільної (у нашому випадку технічної) спеціалізації у вітчизняну систему професійної освіти перекладачів не була предметом окремих наукових робіт, а відтак потребує ґрунтовного аналізу та системного вивчення.

Метою статті є обґрунтування перспективних шляхів творчого використання прогресивних ідей досвіду США з підготовки технічних перекладачів за ОКР «магістр» у системі вищої освіти України.

Основними завданнями дослідження є: порівняльна характеристика особливостей процесу професійної підготовки магістрів перекладу в Україні та США; виявлення позитивних аспектів зарубіжного досвіду та визначення можливостей їх впровадження у вітчизняну систему вищої освіти перекладачів.

Для початку проаналізуємо особливості організації професійної освіти перекладачів в Україні та США на державному рівні. В Україні централізоване державне управління сферою освіти, стійка система координування діяльності вищих навчальних закладів та загальнообов'язкові стандарти організації навчального процесу, підкріплені законодавчою базою, певною мірою позбавляють заклади освіти можливості самостійно змінювати та доповнювати зміст освітніх програм підготовки фахівців тієї чи іншої галузі, обирати пріоритетні напрямки освітньої діяльності, впроваджувати нові спеціальності, суттєво

змінювати обсяг навчального навантаження за освітньо-кваліфікаційними рівнями тощо. Такий підхід не завжди дозволяє вчасно реагувати на зміни у вимогах окремих сегментів ринку праці до рівня кваліфікації та потреб у фахівцях тих чи інших професій. Крім того, ситуація може відрізнятись в окремих регіонах залежно від характеру економічної діяльності підприємств, демографічної ситуації, рівня безробіття та інших чинників. Зазначимо, що перевагою централізованої політики управління вищою освітою є можливість забезпечення належного контролю якості освітніх послуг.

Вища школа США вирізняється високим ступенем децентралізації. За конституцією країни федеральний уряд не має повноважень визначати стратегії організації навчального процесу, встановлювати стандарти для розробки освітньо-професійних програм. Рішення з цих питань ухвалюються уповноваженими особами у межах штату або округу, а також професійними організаціями та асоціаціями [2].

Управління більшістю державних коледжів та університетів США здійснюється на рівні їх об'єднань, де кожен з них має свою місію, навчальні програми, внутрішню політику та методики викладання дисциплін. Інші ВНЗ на чолі з президентами, головами університетів, вченими радами самостійно обирають професорсько-викладацький склад, розробляють (відповідно до системної політики) власні програми, стандарти, навчальні плани, збільшують фінансування за рахунок благодійних внесків та контрактів на дослідження, розподіляють кошти на поточні потреби [8].

Важливою тенденцією розвитку вищої школи США на сучасному етапі є інтенсивне формування цілої інфраструктури організацій, мета яких – забезпечення якості освіти, надання підтримки навчальним закладам у проведенні заходів, спрямованих на вдосконалення методик викладання дисциплін, стимулювання обміну інформацією між учасниками освітнього процесу [2].

Отже, вітчизняним вищим навчальним закладам необхідно адаптуватися до постійних змін у попиту на освітні послуги та залишатися конкурентоздатними суб'єктами освітньої діяльності. Узгодження суттєвих нововведень в навчальний процес в окремих ВНЗ на державному рівні інколи потребує багато часу та додаткових змін законодавчого характеру. Розподіл повноважень та функцій між центральними (державними), регіональними (обласними) органами виконавчої влади та закладами вищої освіти, надання більшої самостійності ВНЗ в реалізації освітньої функції, тобто часткова децентралізація управління системою освіти (з врахуванням позитивних аспектів досвіду США), на нашу думку, сприяли б зниженню рівня «консервативності» вищої освіти України, відповідності кваліфікаційних характеристик випускників вітчизняних ВНЗ світовим стандартам якості освіти, збалансуванню попиту та пропозиції на державному ринку праці. Водночас ми не спростовуємо той факт, що кінцевий моніторинг та контроль якості надання освітніх послуг має залишатись державним пріоритетом.

Суттєвою перевагою автономності ВНЗ є можливість залучення додаткових джерел фінансування. Як показує досвід США, частина американських університетів є прибутковими організаціями, які можуть надавати певні види послуг (інформаційних, дослідницьких) підприємствам, організаціям та отримувати за них фінансування на поточні потреби закладів. У США важливим джерелом інвестицій є спонсорські внески фізичних та юридичних осіб. В Україні існує практика навчання студентів за кошти підприємств, але, на превеликий жаль, таке явище не часте, оскільки роботодавці не зацікавлені в фінансуванні навчання потенційних працівників. Отже, в ситуації, що склалася у нашій країні, пошук додаткових інвестицій в освіту має стати завданням не лише державного сектору, а й регіональних органів влади та (що важливо) самих навчальних закладів.

Гнучкість та варіативність освітньо-професійних програм – ознака успішного реформування магістерської освіти, як важливої складової професійного зростання фахівця. Узгодженість змісту магістерських та бакалаврських програм сприяє високій мобільності студентів. Якщо брати до уваги спеціалізовану професійну підготовку перекладачів, у США існує цікава практика розробки магістерських програм підготовки технічних перекладачів для бакалаврів інженерних та технічних спеціальностей з відповідною іноземномовною підготовкою [5]. Запровадження дистанційної магістерської освіти перекладачів (за умов її належної організації) дало б змогу здійснювати підготовку фахівців у цій сфері без відриву від виробництва.

Ми глибоко переконані у необхідності часткової спеціалізації перекладацької освіти за сферами майбутньої професійної діяльності. Диверсифікація кваліфікаційних напрямів (наприклад, технічний, медичний, судовий, діловий переклади тощо) є доцільною саме для ОКР «магістр». Як показує зарубіжна практика, оптимальною для системи вищої освіти є взаємоузгодженість освітньо-професійних програм загального та вузькопрофільного спрямування, зокрема програми профільної орієнтації розробляються для задоволення потреб у професійному перекладі конкретних сегментів ринку перекладацьких послуг, тоді як загальнопрофільна підготовка розширює сферу працевлаштування молодих фахівців [5].

Далі мова йтиме про організацію навчального процесу для досягнення максимальної ефективності навчання майбутніх магістрів технічного перекладу.

Під технічним перекладом розуміємо переклад тексту з великою кількістю вузькоспеціалізованих термінів з певної галузі техніки іноземною мовою. У першу чергу, йдеться про тексти, пов'язані з інженерними науками, а саме: інструкції з експлуатації об'єктів, технічні характеристики побутових приладів та промислового обладнання, технічна документація, що характеризує процеси впровадження технологій, патентні документи, описи технічних розробок тощо. Сюди відносимо переклад спеціалізованої літератури, підручників, журналів, буклетів із статтями технічної тематики.

Важливою проблемою підготовки технічних перекладачів є необхідність поєднання знання іноземної мови зі знанням специфіки галузі майбутньої професійної діяльності. Відтак ефективність організації навчального процесу у підготовці технічних перекладачів залежить від таких основних чинників:

- рівень кваліфікації професорсько-викладацького складу та якість викладання дисциплін;
- трансформація змісту та структури освітніх програм підготовки технічних перекладачів;
- оптимальне поєднання форм, методів і засобів навчання;
- надання можливості проходження перекладацької практики у країні, мова якої вивчається.

Розглянемо коротко ці чинники. Завдання професорсько-викладацького складу не зводиться лише до безпосереднього виконання інформативної функції, викладачі беруть на себе відповідальність за добір навчального матеріалу, який би відповідав потребам сучасного ринку перекладацьких послуг, оцінювання студентських перекладів, обговорення помилок та проблем перекладу з метою формування у студентів необхідних вмінь та навичок, які б відповідали вимогам та критеріям сучасної перекладацької сфери. Зокрема, у США найбільш кваліфіковані викладачі поєднують викладання дисциплін з практикою перекладацької діяльності, що уможливує відслідковування найновіших тенденцій розвитку галузі та застосування результатів своєї роботи як наочного матеріалу.

Розробка програм професійної підготовки перекладачів має здійснюватись фахівцями-педагогами, безпосередньо задіяними у перекладацькій практиці. Формування вмінь та навичок технічного перекладу неможливе без отримання знань широкого спектра термінології та специфіки перекладу матеріалів у галузях інженерії, техніки, технології тощо. Зміст навчальних програм підготовки фахівців з технічного перекладу у США часто вимагає наявності у студентів необхідної технічної кваліфікації. Такі програми розроблені з метою розширення сфери професійної діяльності до міжнародного рівня завдяки вільному володінню іноземною мовою та перекладацькій компетенції, набутій в процесі поглибленого вивчення перекладу [5]. Для бакалаврів нетехнічних галузей важливою складовою магістерських навчальних програм мають бути спеціалізовані технічні дисципліни та дисципліни, що базуються на застосуванні комп'ютерної техніки та результатів машинного перекладу. Вони забезпечують можливість ефективного спілкування, взаємодії у сфері техніки та технологій, читання, розуміння та перекладу спеціалізованої технічної літератури (технічних документів, специфікацій, інструкцій з використання виробів, патентних документів, технічних брошур, записів тощо).

При організації навчального процесу постає питання вибору мовного спрямування перекладу. Як засвідчує досвід США, частина програм зосереджені на підготовці перекладачів, здатних професійно здійснювати переклад лише з іноземної мови англійською. Провідні фахівці США вважають, що для успішної перекладацької діяльності доцільніше звернути більше уваги на накопичення знань з термінології, культурних, лінгвістичних реалій іноземної

мови та знань у сфері сучасних науково-технічних досліджень країни, мова якої вивчається, аніж на процес здійснення висококваліфікованих перекладів засобами іноземної мови.

Організація навчального процесу та добір навчального матеріалу мають відповідати специфіці галузі перекладацької діяльності. Жоден перекладач не може бути універсальним, тому для формування належного рівня перекладацької компетенції доцільним є концентрування навчального матеріалу навколо однієї або кількох споріднених галузей. Після короткого періоду освоєння загальноосвітніх дисциплін студенти мають обирати сферу спеціалізації, яка б відповідала потребам ринку перекладацьких послуг та їх власним вподобанням, і продовжувати освіту відповідно до обраного напрямку.

Велике значення для ефективності навчання має відповідність обсягу навчального матеріалу реальним завданням технічного перекладача. Так, наприклад, якщо студенти перекладатимуть матеріали, обсягом не більше 1000 слів в тиждень, вони виявляться не підготовленими до напруженого графіку професійної перекладацької діяльності, оскільки середньостатистичний перекладач щоденно працює з матеріалами обсягом 2000–3000 слів. Тематика текстів для перекладу повинна відповідати рівню розвитку техніки та технологій у сучасному суспільстві, при цьому навчальний матеріал необхідно поновлювати кожні два роки. Наприклад, при перекладі патентів п'ятирічної давності студенти не матимуть уявлення про загальноприйнятну форму патентного документа, аналогічно, переклад комп'ютерної документації трирічної давності не охопить повною мірою усю необхідну термінологію та не забезпечить повне розуміння особливостей функціонування сучасного програмного забезпечення.

При плануванні практичних занять з технічного перекладу необхідно передбачати як завдання для широкого загалу студентів, так і індивідуальні довгострокові перекладацькі дослідження (case studies). У першому випадку існує можливість загального обговорення результатів перекладу, спільне вирішення перекладацьких проблем добору термінології, обміну навчальною інформацією. У другому випадку студенти мають змогу розвивати навички самостійного опрацювання матеріалу у ситуаціях, наближених до майбутньої професійної діяльності.

Важливим завданням у процесі формування перекладацької компетенції є також набуття навичок швидкого та якісного оформлення перекладацьких завдань. Маємо на увазі навички комп'ютерного набору, вміння застосовувати найновіше програмне забезпечення та здійснювати пошук необхідної інформації в мережі Інтернет. Матеріально-технічна база провідних університетів США дозволяє активно використовувати інтерактивні технології у процесі підготовки фахівців різних сфер спеціалізації, у тому числі технічних перекладачів. Студенти вивчають основи високоякісної обробки текстових документів, принципи застосування комп'ютерних словників, глосаріїв та баз даних, особливості редагування машинного перекладу, розміщення інформації на веб-сторінках тощо. Використання ресурсів Інтернету, телевідеоконференційних систем та програмного забезпечення на зразок «language evaluator», «language partner» та інших значно полегшує роботу викладача, забезпечує взаємозв'язок між учасниками навчального процесу, доступ до навчальних ресурсів університетів, виконує мотиваційну функцію при виконанні студентами самостійної роботи, уможливує ефективне функціонування системи дистанційної освіти перекладачів тощо [4; 6; 7]. Активізація процесу впровадження новітніх технологій навчання у систему підготовки перекладачів у вітчизняних закладах вищої освіти необхідна для підвищення рівня професійної компетенції фахівців незалежно від сфери їх майбутньої перекладацької діяльності.

Необхідною вимогою значної кількості освітніх програм має бути досвід проживання, навчання або перекладацької практики в країні, мова якої вивчається. Організація практики є одним з необхідних елементів професійного становлення майбутнього перекладача. Зауважимо, що відповідно до спеціально підписаних угод та договорів, практична підготовка перекладачів-магістрів у США здійснюється в будь-якій міжнародній чи європейській організації (ООН, ЄС, МОП, ЮНЕСКО та ін). Так, наприклад, для студентів Університету штату Нью-Джерсі (підготовка магістрів гуманітарних наук з перекладу, іспанська мова), існує програма навчання в Іспанії протягом літнього періоду, а для іспанських студентів, що навчаються в цьому закладі, розроблений спеціальний курс з країнознавства США. Університет Вашингтону організовує для своїх студентів, які навчаються за програмою підготовки магістрів інженерії з технічної

японської мови (перекладу), проходження літньої практики на провідних підприємствах, в установах чи організаціях Японії [6].

Для підвищення рівня підготовки фахівців з технічного перекладу важливим кроком вперед стали б домовленості про співпрацю між вищими навчальними закладами та провідними зарубіжними підприємствами. В результаті цього студенти отримали б можливість вдосконалювати свої кваліфікаційні якості, поглиблювати знання з іноземної мови та спеціалізованої термінології у процесі проходження практики в реальному середовищі професійної діяльності.

Як бачимо, у США, навіть за відсутності централізованого державного контролю якості освітніх послуг, можливо налагодити доволі ефективну систему акредитації вищих навчальних закладів та навчальних програм. На нашу думку, в Україні моніторинг та контроль якості освіти має входити як до повноважень органів загальнодержавного рівня, так і до регіональних інституцій і ВНЗ (їх спілок). Окрім акредитаційних процесів у ВНЗ, в Україні має ефективно функціонувати механізм сертифікації кваліфікацій перекладачів (у США таку функцію здійснює Асоціація перекладачів Америки).

Асоціація перекладачів України пропонує дещо схожу процедуру сертифікації, що охоплює професійну підготовку за одним чи кількома видами перекладу (письмовий, послідовний усний, синхронний усний). За результатами кваліфікаційних іспитів незалежний орган сертифікації безпосередньо або через свої уповноважені органи, якщо їм надане таке право сертифікації, повідомляє про результати сертифікації і видає сертифікати та (або) відповідні посвідчення [1].

На відміну від США, де сертифікат залишається дійсним впродовж усього терміну перебування у статусі члена АПА за умов проходження передбаченого курсу підготовки та постійного вдосконалення професійних вмінь та навичок шляхом подальшої освіти [3], в Україні після закінчення першого терміну дії і через кожних три наступних роки сертифікація може бути продовжена незалежним органом сертифікації безпосередньо або через уповноважений орган на новий трирічний період за умови, що фахівець надає документ про проходження ним задовільної виробничої діяльності без значної перерви в роботі з виду перекладу, за яким він сертифікований. Однак поки-що така система не користується популярністю серед професійних перекладачів.

Ще однією проблемою вищої освіти України є випадки невизнання дипломів українських фахівців за кордоном. Її вирішенню має сприяти активна інтеграція в європейське та світове освітнє середовище. Такий процес неможливий без розробки ефективних програм акредитації, сертифікації та контролю якості підготовки фахівців, які б функціонували не тільки на Європейському, а й на світовому рівні. Співпраця країн Європи щодо функціонування програми «Європейський магістр перекладу» є важливим етапом у формуванні спільного освітнього середовища. Варто наголосити, що залучення до цієї програми провідних вітчизняних закладів вищої освіти стало б значним кроком до визнання кваліфікацій магістрів перекладу за межами України та поліпшення якості освіти у цій сфері.

Таким чином, пріоритетними напрямками розвитку системи професійної підготовки перекладачів в Україні вважаємо такі: удосконалення законодавчої бази; надання більшої автономії вищим навчальним закладам у розробці освітньо-професійних програм підготовки перекладачів; залучення альтернативних джерел фінансування; розробка стандартів для підготовки перекладачів ОКР «магістр»; впровадження системи дистанційної підготовки магістрів перекладу; диверсифікація кваліфікаційних напрямів підготовки перекладачів; забезпечення відповідності кваліфікаційних характеристик випускників вимогам ринку праці; трансформація змісту підготовки; удосконалення форм та технологій організації навчання; застосування новітніх інтерактивних технологій навчання; розробка гнучкого механізму контролю якості професійної підготовки фахівців; об'єктивне вивчення зарубіжного досвіду; інтеграція в Європейське та світове освітнє середовище.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асоціація перекладачів України (Офіційний сайт). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uta.org.ua>. – Загол. з екрану. – Мова укр.

2. Супян В.Б. Образование в США: состояние и приоритеты развития [Электронный ресурс] / В.Б. Супян // Белорусская цифровая библиотека. – Режим доступа : <http://www.library.by>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
3. American Translators Association (Офіційний сайт). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.atanet.org>. – Загол. з екрану. – Мова англ.
4. Babel University Professional School of Translation (Офіційний сайт). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.babel.edu/english>. – Загол. з екрану. – Мова англ.
5. Translation Training Programs and Requirements [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.education-portal.com/translation_training.html. – Загол. з екрану. – Мова англ.
6. University of Washington (Офіційний сайт). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hcde.washington.edu/nav-prog-advise/tjr>. – Загол. з екрану. – Мова англ.
7. University of Wisconsin-Madison (Офіційний сайт). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://metj.engr.wisc.edu>. – Загол. з екрану. – Мова англ.
8. USA Study Guide. The International Student Guide to Education and Study in the USA. (Офіційний сайт). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.usastudyguide.com/overview.htm>. – Загол. з екрану. – Мова англ.